

از: کتاب آثار ایران گدار
ترجمه و نگارش: تقی بینش

مسجد مولانا در تایباد

دفتر کتابخانه و مرکز فقهیه قم

این مقاله از بخش دوم جلد سوم کتاب
آثار ایران ترجمه شده . قسمت اول آن
از آقای محمد تقی مصطفوی است که با
اجازه نویسنده محترم ترجمه شده و ذیل
آن از آنده گدار است .

در تایباد در جنوب دهکده جدیدی به اسم یوسف آباد نزدیک مرز افغان بنای
بسیار زیبایی قرار دارد که یکی از عالی ترین بناهای تاریخی ایران به شمار می رود
و همه آنرا نمی شناسند .

این بنا در عهد شاهرخ (۸۵۰-۸۰۷ هـ = ۱۴۴۷-۱۴۰۵ م) بسرو جانشین
تیمور لنگ ساخته شده است .

در عهد این شهریار به همت وزیرش پیر احمد خوافی (۱) چندین عمارت ساخته

۱ - خواجه غیاث الدین پیر احمد خوافی در سال ۸۲۰ هـ (۱۴۱۷ م) مورد
توجه دربار قرار گرفت و به اتفاق خواجه احمد داود موفق به انجام کارهای مهم و شایان تحسینی
در کشور گردید . بعد از آن که خواجه احمد در گذشت، غیاث الدین به تنهایی موفق به
انجام کارهای مهمی شد و سی سال به خوشی و سعادت زندگی کرد و در طول این مدت بناهایی
ساخت و در نواحی مختلف کشور تاسیساتی بنیان گذاشت و چندین دهکده و اموال غیر منقول
وقف کرد .

شد که از آن جمله مدرسه غیائیه خرگرد (۱) و عمارت تابباد است که به اسم مسجد مولانا (۲) معروف است.

بنا بر نقل حبیب‌السیروطرائق الحقایق ظاهر این وزیر در نزدیک هرات بناهای دیگری ساخته است ولی بناهای این ناحیه را در ایران کمتر می‌شناسند.

برای این که بقعه مولانا زین‌الدین بهتر شناخته شود بنظر می‌رسد مفید باشد که کتیبه‌های آن را که از سایر بناهای دوره شاهرخ ممتاز است مورد توجه قرار دهیم. روی نواری که دور جبهه ایوان بزرگ می‌چرخد (ش ۱) کتیبه عریض و زیبایی به خط ثلث روی گچ بارنگ زرد مایل به قرمز که زمینه آن کاشی معرق به رنگ آبی فیروزه‌ای است دیده می‌شود (ش ۳). قسمت افقی این نوار از بین رفته است و آنچه باقی مانده قسمتهای قائم آن است اما از روی آن می‌توان تشخیص داد که ۱۱ آیه اول سوره کهف (سوره ۱۸ قرآن) است. بعد از آیه ۱۱ به خط ریز تر این عبارت خوانده می‌شود:

وَلِلَّهِ الْمُلْكُ كُلُّهُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

«صدق الله العظيم وصدق رسول الله الكريم كتبه العبد الاحقر جلال الدين بن محمد بن جعفر» (ش ۲) عبارت «خدا قادر است» به خط کوفی در قسمت بالای تمام طول این نوار تکرار شده است. در قبل و بعد از این کتیبه دو قسمت تزیینی از کاشی معرق وجود دارد در بالای آن که طرف راست قرار گرفته این عبارت به خط ثلث نوشته شده است: (۳)

«اللهم صل على محمد سيد الاولين»

و در بالای قسمت چپ (ش ۲) بهمان شکل این عبارت نوشته شده است.

«اللهم صل على محمد سيد الاخيرين»

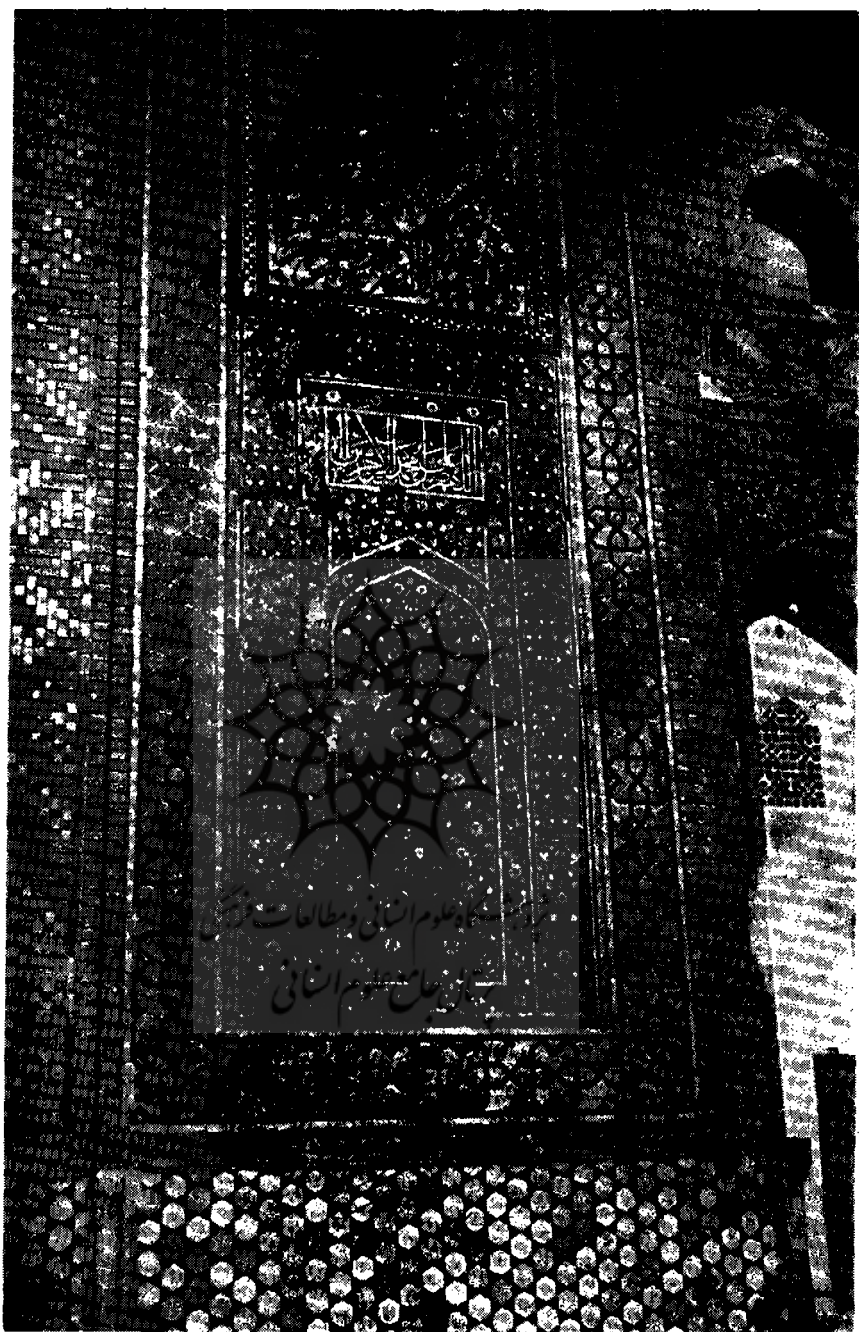
۱ - در جزو بناهای تاریخی به شماره ۱۲۶ - ۱۵ دی‌ماه ۱۳۱۰ (۶ ژانویه ۱۹۳۲) ثبت شده است.

۲ - در جزو بناهای تاریخی به شماره ۳۰۹ - ۲۹ آذرماه ۱۳۱۶ (۲۰ دسامبر ۱۹۳۷) ثبت شده است.

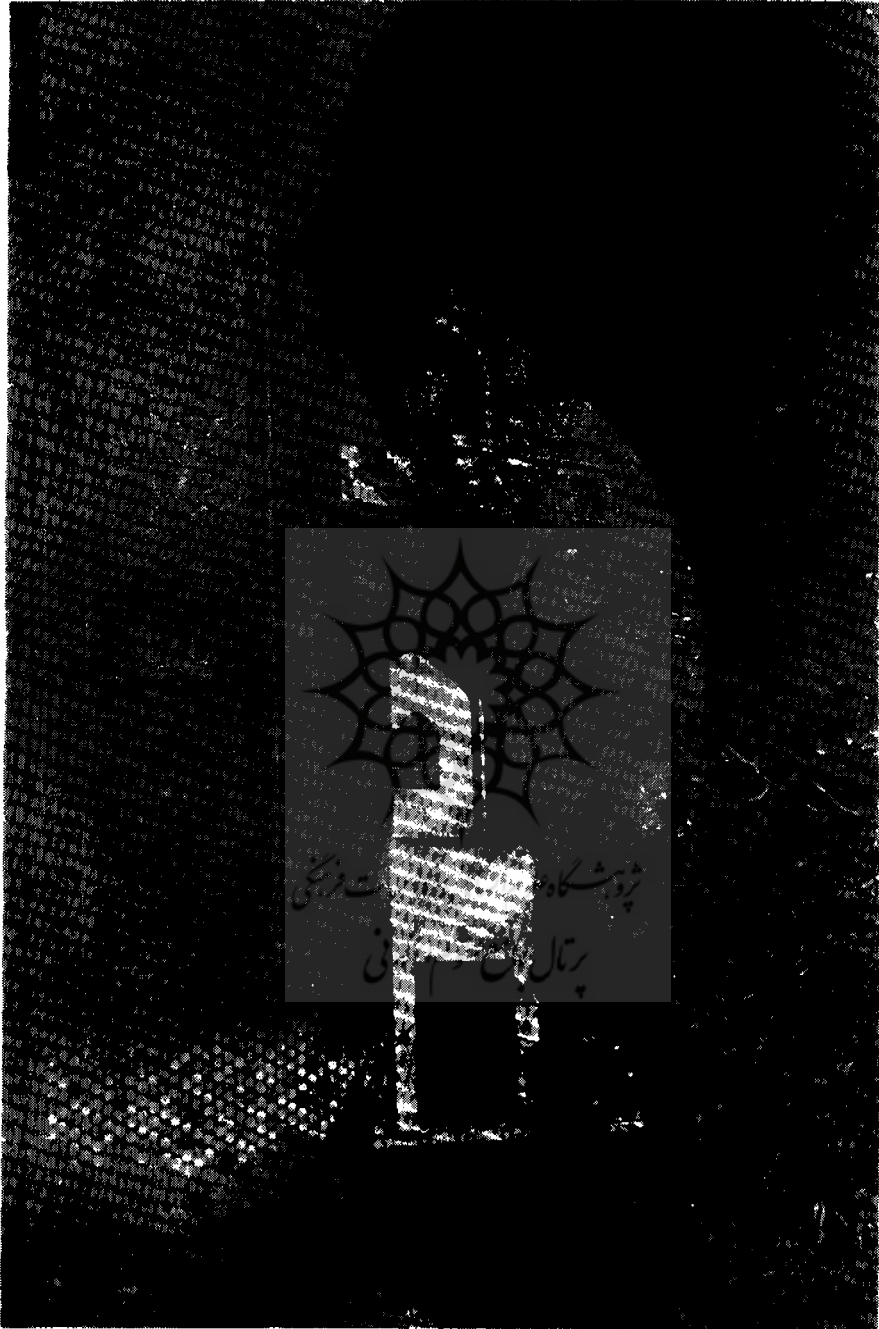
۳ - با کاشیهای معرق سفید روی زمینه آبی پررنگ

ش ۱ - تایباد، مسجد مولانا ، ایوان بزرگ

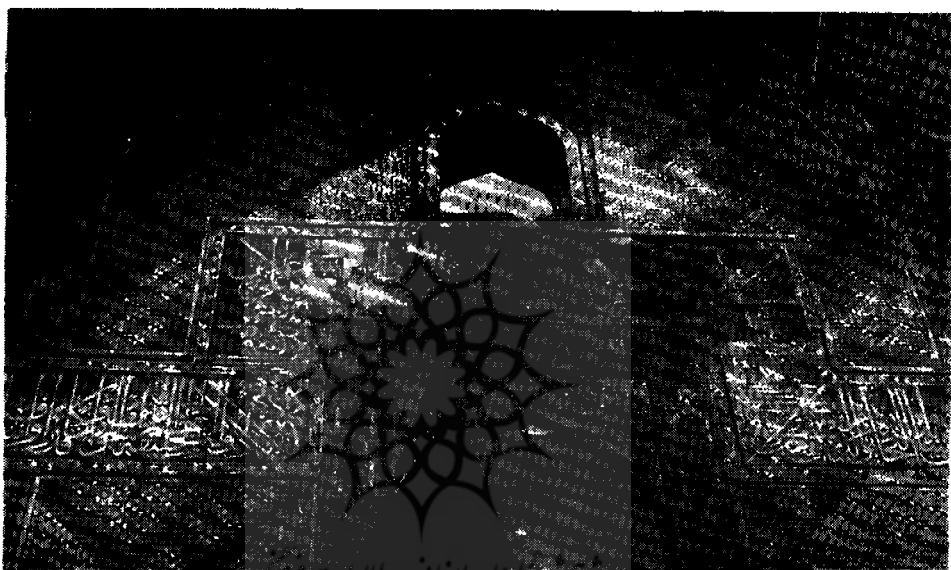

ش ۲- تایباد، مسجد مولانا، نمای یکی از پایه‌های ایوان بزرگ

ش ۳- تایباد، مسجد مولانا ، ایوان بزرگ

داخل ایوان ، کتیبه بزرگ دیگری است که در روی سه‌جدار آن می‌چرخد و قسمت میانی این کتیبه بطوری که در تصاویر ۳ و ۴ دیده می‌شود بالاتر رفته است . این کتیبه بدین ترتیب شروع می‌شود : « الحمد لله على ما اوصل البناء بمحبة الاولياء والصلوة على حبيبه احمد المحمود وآله الاتقياء وبعد فان المنجي بعد الكشف واليقين من وسائل النجاة يوم الدين حب العلماء الراسخة وال.... بدالمتقين »

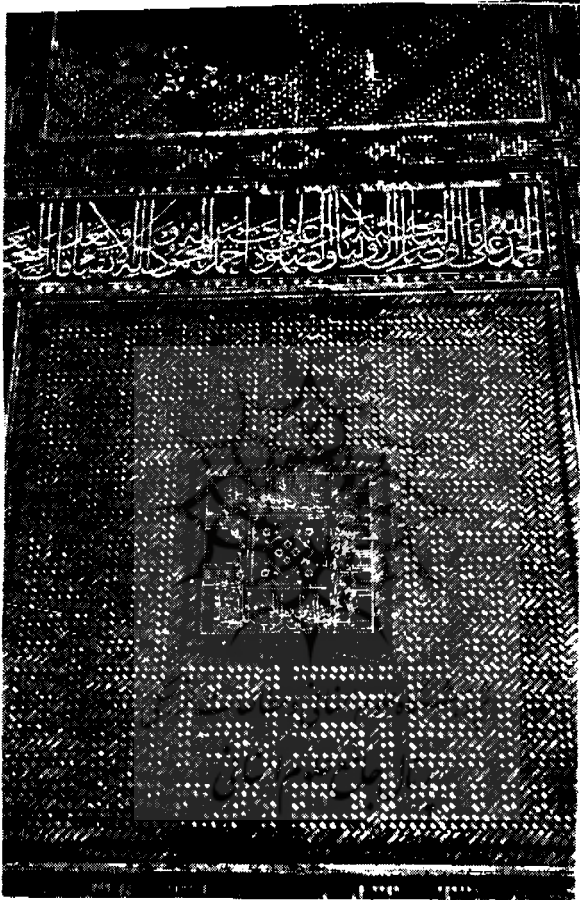

ش ۴ - تایباد ، مسجد مولانا ، کتیبه اصلی ایوان بزرگ

پس از آن به‌قسمت بالا رفته این کتیبه می‌رسیم که خیلی ریختگی دارد :
 لربانی الوارع الصمدانی نور الحق والشريعة والتقوى والدين اعلى الله
 فی..... لا اعلى عليين .

قسمت سوم را که در طرف چپ قرار دارد ممکن است چنین خوانند:
 «قد تيسر بناء هذه البقعة الشريفة (در اصل : الشريفة) في ايام دولة الخليفة أعظم
 الخواقين ملكاً وقدرأ وأشرف السلاطين عدلا وفضلا معين اهل الحق والايمان شاهرخ

بهادر خان خلد الله سلطانہ بسعی و اہتمام العبد الملک الخلاق الوافی بیر احمد بن اسحق الخوافی
 سه کلمه آخر این کتیبه از بین رفته است اما به آسانی می توان اثر آن را
 در فرورفتگی روی گچ ملاحظه کرد.

ش ۵ - تایباد، مسجد مولانا، کتیبه بدنه راست ایوان بزرگ

دو کتیبه چهارگوش مربع شکل مثل بقیه باکشیهای معرق ساخته شده و روی دیوارهای اطراف ایوان در پائین نواری که از آن سخن رفت قرار دارد. کتیبه‌ها به خط ثلث نوشته شده است و کمی نزدیک امتداد کتیبه‌ای که قبلاً گفته شد روی دیوار طرف راست (ش ۵) چنین خوانده می شود:

«اما بعد فقد تيسر بناء هذه العمارة المباركة الشريفة في ايام دولة زينها الله تعالى (ايضاً) بسلطنة السلطان الاعظم والخاقان المعظم سلطان سلاطين العرب والعجم شاهرخ بهادر سلطان خلدالله تعالى قصر سلطنته وخلاقته وأعلى أمره وشأنه »

ش ۶ - تایباد، مسجد مولانا، کتیبہ بدنه چپ ایوان بزرگ

بقیہ این کتیبہ دور نوار طرف چپ (ش ۶) بدین قرار است :
ماثنی الفرقدان (۱) و شیدار کان بنیان عظمتہ و ابنتہ ما تعاقب المملوان بسعی العبد

الضعيف النحيف أحوج خلق الله تبارك وتعالى الى رحمة ربه المجيد الوافي پير احمد بن اسحق بن مجد الدين محمد الخوافي احسن الله آلاه وجلت احواله في سنة ثمان واربعين وثمان مائه »

مثل دو کتیبه بزرگ روی جبهه ایوان عبارت «خدا قادر است» در قسمت بالای نوارهای مربع شکل به خط کوفی اما با کاشیهای معرق مزین نوشته شده است. روی نواری

ش ۷ - تربت شیخ جام ، قبر شیخ جام

در مدخل محراب به خط نسخ برجسته و جلی چنین نوشته شده است :

مفتاح الجنة لا اله الا الله محمد رسول الله

این کتیبه ها برای ما روشن می کند بنایی که امروز به آن مسجد مولانا می گویند بقعه ای است که در دوره سلطان شاهرخ و در سال ۸۴۸ هـ (۱۴۴۴ م) به دستور وزیرش پیر احمد خوافی و به احترام عارف مشهوری که نامش مغلدشده ساخته شده است . همان طور که در تربت شیخ جام ، مقبره در خارج عمارت و به فاصله چند

قدم در جلوی ایوان بزرگ قرار دارد در اینجا نیز قبر (ش ۷) در پناه درخت پسته‌ای که تقریباً آن را پوشانیده است دیده می‌شود (ش ۱ و ۳). بنایی است آجری خیلی بلند محدود به طارمی از سنگ خاکستری مشبک که روی آن دو لوح گذاشته شده یکی از آن دو که روی قبر بطور قائم نصب شده از جنس سنگی شبیه سنگهای قبر تراشیده شده است و دیگری که در انتهای دیگر قبر نصب شده یک نوع سنگ آهکی است که در تمام مقبرها و سنگ قبرهای تایباد بکار رفته است.

روی لوح اول اشعار زیر به خط نستعلیق نوشته شده است:

دردمان خسرو گیتی نشان	شاه عباس آن شد عالی مقام
نقد اولاد امیرالمؤمنین	شاه گردون حشمت کیوان مقام
عبداکبر خواجهدرویش آنکه بود	در فن جود و سخا مرد تمام
بهر قبر شیخ زین الدین علی	این معجز ساخت از سنگ رخام (۱)
در هزاروسی بتوفیق الله (ظ: الاله)	تا بماند نام نیکش بردوام

در سنگ دوم کتیبه‌ای است به خط ثلث که بطور برجسته حجاری شده بدین شرح که چون آخر آن در آجر چینی گنبد فرورفته خواننده نمی‌شود:

«البقاء فطوبی لمن اجاب دعوة الحق ایتاً بقلب سلیم و استبشر برحمة من الله و معرفته منه وهو العفور الرحیم أعنی صاحب الاعظم المغفور صدر مجامع صنادید الوزراء والصدور قدوة أریاب القلم بالرای الرزین وعمدة اشراف العجم بالفضل المبین الواصل الی جوار رحمة ربه الودود خواجه زین الملة والدين محمود بن صاحب المفاضل المعظم خلاصة الاعالی بعوالی الیها خواجه الخوافی زین.....»

خواجه زین الملة والدين محمود که اسمش در کتیبه دوم آمده همان کسی است که در سنگ لوح خاکستری از او یاد شده است.

القایی که برای او ذکر شده به وزیر یا یکی از رجال دولتی می‌برازد نه

عارف یا حکیم چنان که در کتیبه پایه ایوان از او نام برده اند . از این قرار این شخص نباید همان کسی باشد که بقعه تایباد را به یاد او ساخته اند . بدون این که در عقیده خود مصر باشیم ممکن است فرض کرد که به علت تعمیر بناسنگ قبر دومی که ما امروز آن را در آنجا می بینیم به قبرستان وسیع جلو بنا انتقال داده شده و منشاء این اشتباه شده باشد یا این که خواجه محمود را در پائین بقعه متعلق به دانشمند بزرگی که موقعیت مخصوصی داشته دفن کرده اند . بنا بر این باید تحقیق کرد که این شیخ زین الدین علی که اسمش روی لوح خاکستری کوچک نوشته شده است کیست . دو عارف به اسم زین الدین شناخته شده که ممکن است یکی از آنها همین شخص باشد : یکی بنا بر قول حبیب السیر و طرائق الحقائق اسمش شیخ زین الدین ابو بکر خوافی است . (۱) وی دانشمند بزرگی بوده است کاملاً تربیت شده که عقاید مذهبی او ماخوذ از نورالدین عبدالرحمن مصری است که پیرو عقاید شیخ عبدالصمد نطنز بوده است وی به بلندترین درجات روحانیت رسید . سلطان شاهرخ و وزراء و درباریان او از تعالیمش برخوردار بودند . این شخص مدت زیادی « زینت محراب هرات بود » و می توان گفت که چندی پیش نماز مسجد بزرگ هرات بود و ساکنان شهر به او اقتدا می کردند . او در یکشنبه دوم شوال ۸۳۸ هـ (۱۴۳۵ م) به بیماری طاعون که در شهر و قریه مالین شایع شده بود در گذشت . جسدش را به درویش آباد بردند و از آنجا در نزدیک عیدگاه هرات منتقل کردند . خواجه غیاث الدین پیر احمد خوافی برای مقبره او عمارت بلندی ساخت که ساکنان محل در آنجا نماز جمعه می خواندند . در سال ۸۳۸ هـ که مرگ شیخ زین الدین ابو بکر خوافی روی داد بیماری طاعون

۱ - « زین الدین ابو بکر محمد بن محمد الخوافی در سال ۷۵۷ هـ (۱۳۵۶ م) در خواف (بین بوشنج و زوزن) خراسان متولد شد و به سال ۸۳۸ هـ (۱۴۳۵ م) در قریه مالین (واقع در دوفرسخی هرات) در گذشت از آنجا جسدش را به درویش آباد و سپس به عیدگاه هرات بردند و برایش مسجدی ساختند » دائرة المعارف اسلام مقاله زین الدین
 ایضاً به تاریخ ادبیات ادوارد برون در دوره تیمور ص ۳۲۱ رجوع کنید .

خسارت‌های قابل ملاحظه‌ای در خراسان بیار آورد بهمین جهت از شیخ بهاء‌الدین عمر خواستند که نماز بخواند و برای رفع این بلا دعا کند. شیخ عمر جواب داد که خدا بقدری از مردم این ناحیه ناراضی است که اگر کسی دست به دعا بلند کند طاعون دستش را خواهد برید و اگر حرفی بزند بیماری زبانش را خواهد گرفت. در نتیجه مردم به شیخ زین‌الدین روی آوردند و او چنان که شیخ عمر گفته بود بر اثر بیماری طاعون از زبان افتاد و مرد (۱).

زین‌الدین دیگر که درمآخذ سابق‌الذکر شرح حالش آمده مولانا زین‌الدین ابوبکر علی تایب‌ادی است که در اینجا شرح مختصری از زندگی او آورده می‌شود: مولانا زین‌الدین ابوبکر علی تایب‌ادی از علوم مادی و معنوی بهره کافی داشت. علوم مادی را نزد مولانا نظام‌الدین در هرات آموخته بود و در علوم معنوی شاگرد شیخ احمد جامی بود. هنگامی که امیر تیمور به هرات لشکر کشید او را در تایب‌اد ملاقات کرد زین‌الدین به او نصیحت کرد که اگر به آنچه خدا گفته است احترام نگذارد خدا کسی را بر او مسلط خواهد کرد. تیمور پرسید چه کسی بر من مسلط خواهد شد. او پاسخ داد فرشته مرگ و تیمور از فکر این که کسی جز مرگ نمی‌تواند او را مغلوب کند خیلی خوشحال شد. مولانا زین‌الدین ابوبکر علی تایب‌ادی ظهر روز پنج‌شنبه ۳۰ محرم الحرام سال ۷۹۱ هـ (۱۳۸۹ م) در گذشت و در تایب‌اد به خاک سپرده شد (۲).

آنچه مسلم است تاریخ هیچ یک از این دو با آنچه در متن سنک قبر خاکستری ذکر شده و با تاریخ ساختمان بنامی سازد. در مورد زین‌الدین ابوبکر خوافی که روی سنک قبر خاکستری اسمش علی ذکر شده جز این نمی‌دانیم که این دانشمند در

۱ - حبیب‌السیر چاپ بمبئی جلد سوم ص ۷-۱۴۶، چاپ تهران ج ۳ ص ۲۸

۲ - حبیب‌السیر چاپ بمبئی ج ۳ ص ۸۷ - طرائق الحقایق چاپ تهران ج ۳

ص ۳۰۴ و نیز به ادبیات ایران در دوره تیمور ص ۱۸۶ و ۲۸۱ تألیف ادوارد بروان رجوع کنید.

نزدیکی عیدگاه هرات اقامت داشته است با وجود این تاریخ مرگش (۸۳۸ هـ) با تاریخ خاتمه بنا (۸۴۸ هـ) کاملاً تطبیق می‌کند.

بنا بر قول نویسندگان ما بزرگترین شخصیتی که بنای مرتفعی روی این مقبره ساخته، وزیر سلطان شاهرخ بوده است که بقعه تا بباد یادگار او است.

در باب مولانا زین‌الدین ابوبکر علی تایبادی که در سال ۷۹۱ + هـ در گذشته و این تاریخ با تاریخ ساختن بنا خیلی فاصله دارد، ننوشتند که بنائی برای مقبره او ساخته باشند.

مع هذا در روی سنک قبرش اسم او علی ذکر شده و بنا هم به نام مولانا مشهور است. اغلب نویسندگان ما گفته‌اند که وی در تایباد اقامت داشت و امیر تیمور در این محل او را ملاقات کرد.

آیا ممکن نیست بعضی از مؤلفان (بیوگرافی نویسان) این دوزین‌الدین ابوبکر را با هم مخلوط کرده و به غلط عمارت مرتفعی که پیر احمد خوافی در تایباد به افتخار زین‌الدین تایبادی ساخته به زین‌الدین خوافی نسبت داده باشند؟ خیلی احتمال دارد این اشتباه شده باشد. شخصی که قبرش در جلو ایوان بنای تایباد وجود دارد بدون شك مولانا زین‌الدین ابوبکر علی تایبادی است اما تا این که بناهای آجری ناحیه هرات را کاملاً مورد بررسی قرار ندهیم نمی‌توانیم مطمئن شویم. تردید نیست بزرگترین و زیبا ترین بنای عصر شاهرخ مسجد گوهرشاد مشهد است. این بنا به امر همسر شاهرخ ساخته شده و کتیبه‌هایی دارد به خط بایسنقر پسر شاهرخ و مباشرش قوام‌الدین شیرازی بوده که مدرسه تیموری خر گرد را نیز او ساخته است. به شهادت کتیبه‌ای که در پایه ایوان و برجیه مدخل بنا آمده قوام‌الدین شروع کرد ولی ساختمان این مدرسه را پایان نرسانید. در کتیبه ایوان سردر ورودی بنا چنین آمده است: «بنت هذه المدرسة المباركة الغياثية علی يد العبد المرحوم استاد قوام الدین شیرازی و تمت بعمل العبد استاد غياث الدین شیرازی» (۱).

چون در بقعه مولانا در تایباد مثل مسجد گوهرشاد معرقهائی مرکب از عناصر مخلوط شده مرمر و کاشی دیده می شود و از طرف دیگر عمارت مولانا و مدرسه خرگرد هر دو تاریخ ۸۴۸ هـ دارند و به امر همین خواجه غیاث الدین پیر احمد خوافی ساخته شده اند می توان فرض کرد که همین استاد غیاث الدین سازنده یا معمار بنای تایباد که شاگرد استاد قوام الدین بوده مدرسه خرگرد را ساخته است .

از طرف دیگر در تایباد کاشی هائی دیده می شود که از لحاظ زیبایی از کاشی های مزین مسجد گوهرشاد و مدرسه خرگرد کم نمی آورد .

م . ت . مصطفوی

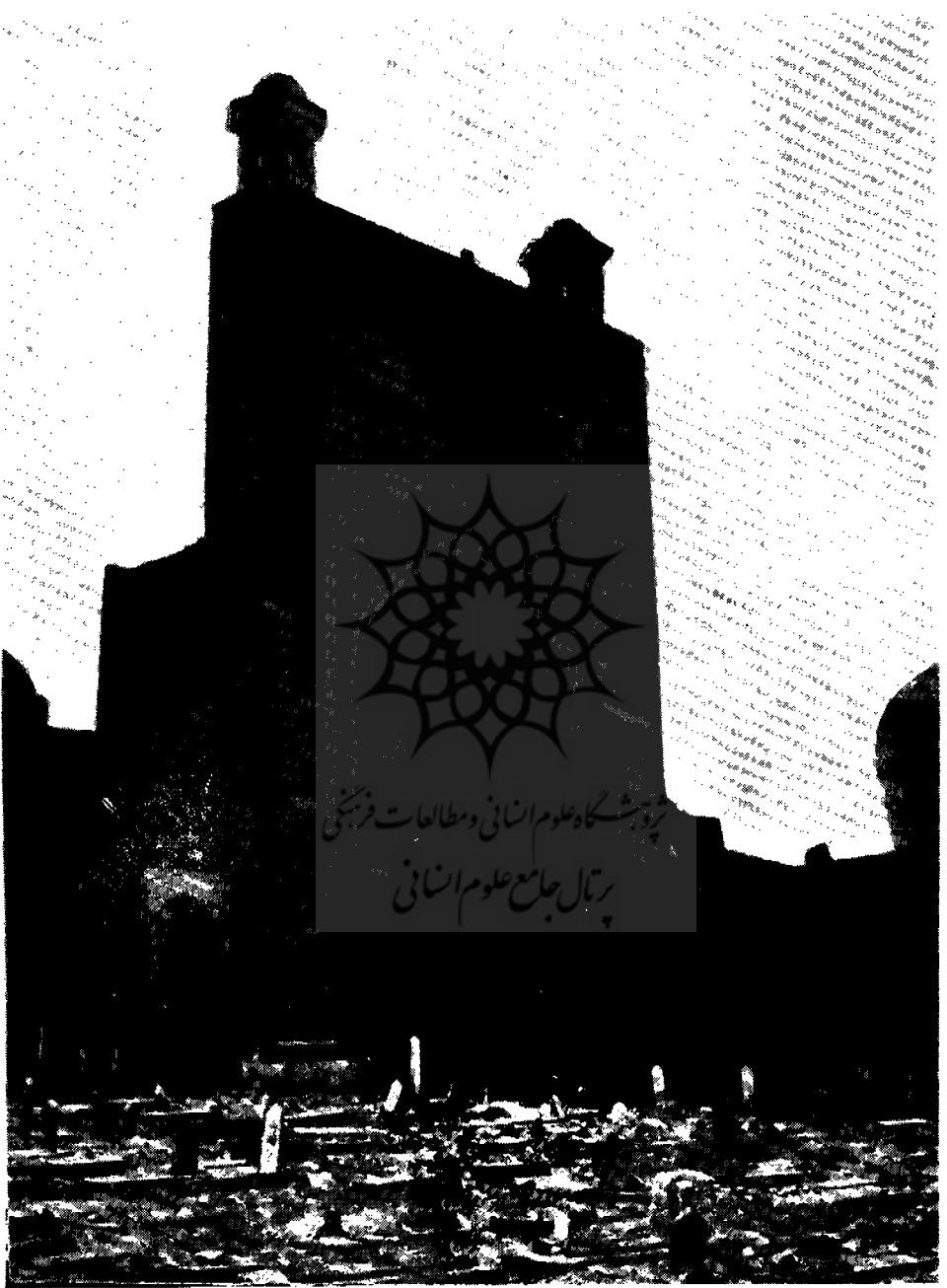
یادداشت :

شبهات بنای تایباد و تربت شیخ جام که ربرت بایرون (۱) متذکر شده قابل توجه است . این دو بنا یک نقشه و یک نوع تزئین دارند با وجود کوششی که در تقلید و شبیه سازی (۲) شده اند که اختلافی بین آنها وجود دارد و ایوان شیخ جام (ش ۸) بلندتر از ایوان تایباد است (۳) .

۱ - ربرت بایرون The Road to Oxiana م ۲۴۹

۲ - در کتیبه افقی که در بالای قوس نوار داخل کادر ایوان تربت شیخ جام واقعست (ش ۸) اسم شاه عباس اول ذکر شده است .

۳ - این اختلاف خیلی کم است بطوری که در نظر اول تشخیص داده نمی شود زیرا ایوان تایباد تمام قسمت افقی کتیبه ای که روی سر در و قسمت بالای بنا در داخل کادر وجود دارد ندارد و ممکن است در حدود ۲ متر ارتفاع داشته باشد (ش ۱) .

ش ۸ - تربت شیخ جام ، ایوان بزرگ

مسجد مولانا بطوری که در تصویر ۹ دیده می شود شامل رواق بزرگ گنبد داری است که قبل از آن ایوان وسیعی قرار دارد و دو رواق کوچک مقرنس کاری شبیه رواق ایوانها، ضمیمه آن است (ش ۱۰). در جلو این تشکیلات، صحنی است که می توان گفت از سنک های قبر پراکنده پر شده است. نزدیک دیوار های این صحن (یا حیاط) که حکم یک نوع قبرستان خارجی را دارد بنای کوچک آجری جلب توجه

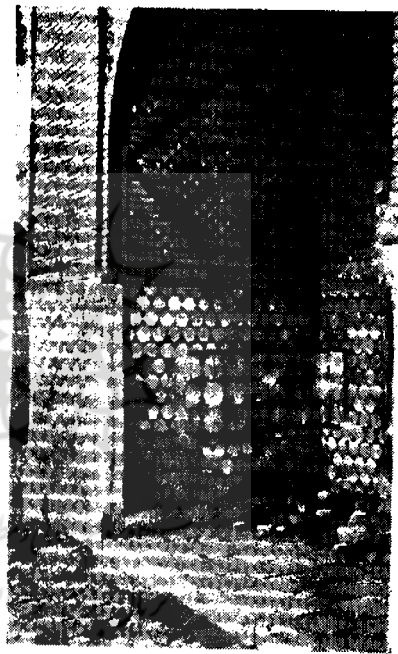
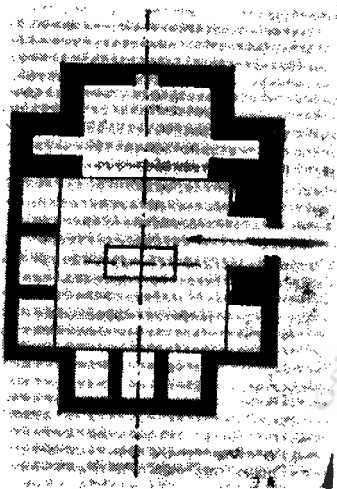

ش ۹ - تایباد ، مسجد مولانا

می کند و می گویند مقبره پدر مولانا زین الدین علی است . این بنا تشکیل شده است از یک صحن مربع شکل که دور آن در یک ضلع یک ایوان نسبتاً مهم و در اضلاع دیگر در ورودی، چندین حجره کوچک وجود دارد که نظر تماشاگران را بخود جلب می کند

در وسط صحن گنبدی است که رویش يك ستون مرمری بالارفته و کتیبه‌اش با کتیبه‌های بقعه به هیچ وجه قابل مقایسه نیست. برای تأیید نظر [آقای] مصطفوی در باره اسم احتمالی معمار مسجد مولانای تایباد من دو عکس از مدرسه خرگرد در اینجا می‌آورم

تزیینات گنبدخانه و مدرسه فیضیه اسم

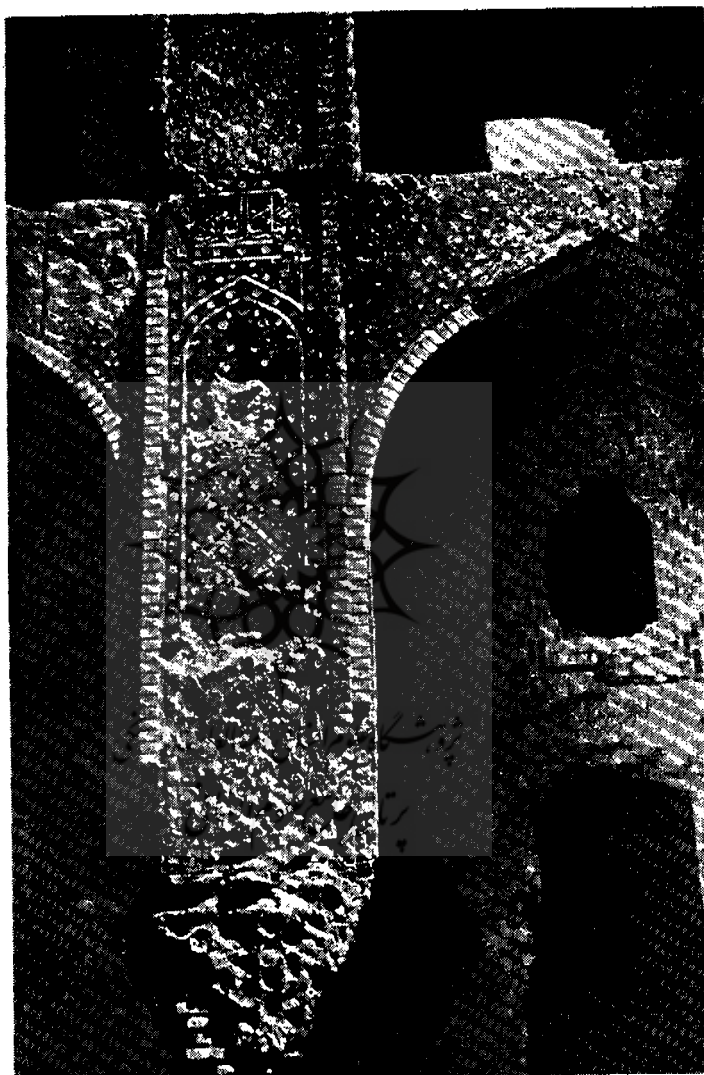

ش ۱۱ - مقبره احتمالی پدر مولانا

ش ۱۰ - تایباد ، مسجد مولانا
نمای ایوانهای کوچک جانبی

که در یکی (ش ۱۲) می‌توان شباهت تزئین پایه‌های ایوان تایباد را (ش ۲) با خرگرد ملاحظه کرد و در دیگری (ش ۱۳) دیده می‌شود که آجرچینی رنگین مسجد گوه‌ر شاد و دیگر خصوصیات آن که در تصاویر ۴ - ۶ مشاهده می‌شود از لحاظ

تلفیق رنگها و تزئین شبیه و مثل هم هستند و يك روح دارند و همان طور كه [آقای]
 آیت الله العظمی فاضل لنکرانی مددگار فیضیه قم

ش ۱۲ - خرگرد، مدرسه تیموری، نمای داخلی دیوار صحن

مصطفوی متذکر شده است معرق کاری آنها مثل هم است (تصاویر ۱۴ و ۱۵) و در آنجا

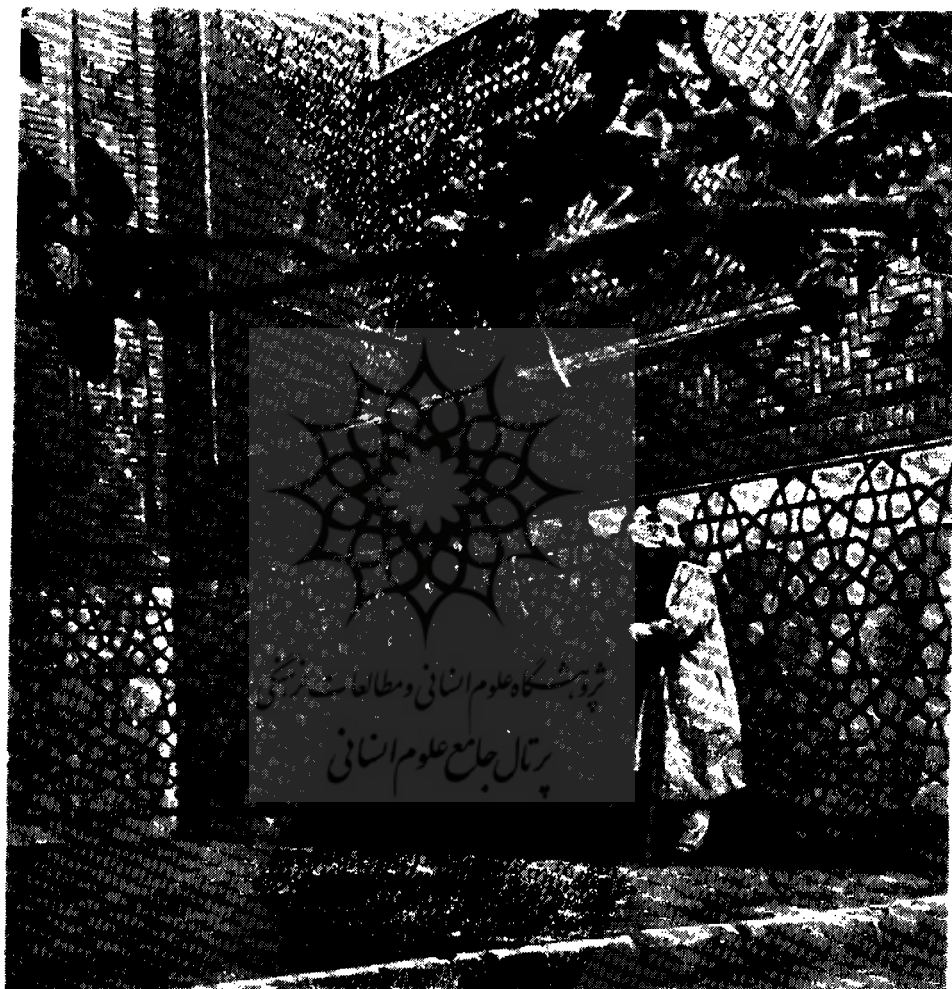
مرومینا چنان که در مسجد گوهر شاد ملاحظه می شود ترکیب شده اند . تا اندازه ای

ش ۱۳ - خرگرد ، مدرسه تیموری ، نمای خارجی

چنین بنظر می رسد که بقعه تایباد و مدرسه خرگرد هر دو به دستور پیر احمد -

خوافی وزیر سلطان شاهرخ ساخته شده است . تمام بنای تایباد و قسمتی از خرگردار

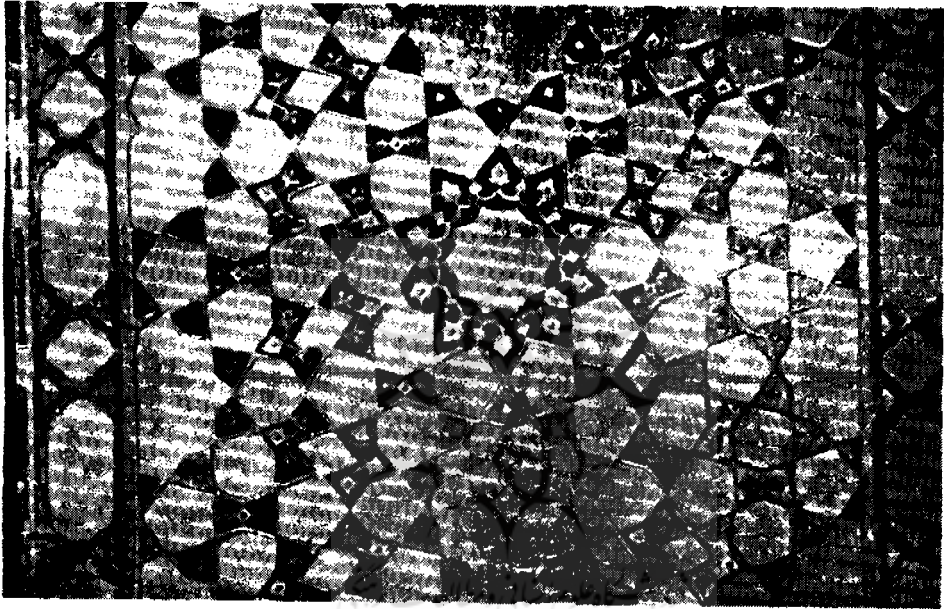

ش ۱۴ - تایباد ، مسجد مولانا ، پایه ایوان بزرگ

استاد غیاث‌الدین شیرازی شاگرد (وجانشین او در خرگرد) استاد قوام‌الدین شیرازی

معمار مسجد گوهرشاد مشهد می باشد .

آ . سجادار

ش ۱۵ - تایباد مسجد مولانا ، نمای پایه رواق زیرگنبد